

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЙ В ЕКОНОМІЧНОМУ АНАЛІЗІ

Досліджено трансформаційні процеси, що відбуваються в економічному аналізі як функціональній науці, практичній діяльності, начальному предметі, а саме їх передумови в частині особливостей суспільно-економічного розвитку країни

Постановка проблеми. Дослідження проблем економічного аналізу традиційно супроводжується визначенням стану, тобто сукупності певних ознак, властивостей, які притаманні економічному аналізу в певний момент часу. Зокрема, цільова спрямованість економічного аналізу, його предмет і методологія. Крім того, дотримуючись правил наукового пізнання, потрібно описати й умови або середовище, у якому функціонує економічний аналіз. Отже, дослідження, спрямовані на характеристику певного явища, об'єкта (в тому числі економічного аналізу), нерозривно пов'язані з: середовищем, в якому воно існує і спостерігається; теоретичними положеннями, за допомогою яких і в межах яких відбувається процес пізнання-пояснення; суб'єктом, який пізнає і пояснює.

Попередні дослідження [3] дозволяють сформулювати гіпотезу про поступальний характер розвитку економічного аналізу як прикладної функціональної науки. Дана гіпотеза базується на тому, що методологічна основа економічного аналізу зумовлена не лише впливом сучасних умов, але є також результатом його розвитку, а саме – результатом змін, що відбувалися протягом всього часу його існування. При цьому важливо зрозуміти, чому ці зміни відбулися, тобто виявити їх причини, враховуючи функціональність економічного аналізу як науки, визначити теоретичну основу, яка дозволить пояснити ці зміни. Необхідно також враховувати, що важливою умовою наукового дослідження є розуміння закономірностей суспільно-економічного розвитку.

Початок ХХІ ст. характеризується подіями та процесами, пов'язаними зі змінами в суспільно-економічних відносинах. Їх значення починає переважати важливість умов поточної рівноваги. Це зумовлює трансформаційні процеси в економічному аналізі, від яких залежать його роль як науки та практики в суспільстві. Дослідження логіки та характеру змін базувалися на засадах інституційної теорії (детальніше основні положення інституціоналізму та їх прояв в економічному аналізі викладено в авторській монографії [3, с. 3- 16]).

Інституційна теорія використовувалася як доктрина, здатна пояснити сучасний стан економічного аналізу та перспективи розвитку з позицій взаємодії базових економічних інститутів. Інститути як складні утворення, кумулятивна динаміка яких визначає траєкторію розвитку, визначав один із засновників інституціонального напрямку в економічній теорії Т. Веблен [6, с. 159]. Категорія “інституція” є теоретичним засобом включення соціального, історичного та культурного антропогенезу в площину економічної науки. Отже, економічна наука має враховувати, що людина приносить в економіку звички, етнічні стереотипи,

традиції¹, які можуть мати вирішальне значення у формуванні конкретних господарських систем. “Економічний механізм – це сукупність економічних структур, інститутів, форм і методів господарювання, за допомогою яких реалізуються чинні в конкретних умовах економічні закони та здійснюється погодження і коригування суспільних, групових і приватних інтересів”[4, с. 511]. Людина “присутня” в суспільно-економічних відносинах як його організуючий початок, а не як один з предметів поряд з іншими. Економічний аналіз будучи засобом формування економічної поведінки суб’єктів, сприяє тим самим зменшенню невизначеності. Тому необхідно реконструювати таку специфічну присутність людини при визначенні основних факторів розвитку економічного аналізу. Відповідно, при формулюванні пропозицій з удосконалення економічного аналізу та виявленні закономірностей розвитку враховані національні, ментальні та культурні особливості, в яких існує та чи інша соціально-економічна формація.

Враховуючи, що проведені дослідження пов’язані не з інституційною методологією, а з окремими теоретичними проблемами функціонування та розвитку інституційної структури суспільства, актуальним є визначення наслідків впливу інституційних змін на розвиток економічного аналізу. Інституційний підхід дозволяє по-новому оцінити розвиток економічного аналізу – в контексті інституційних змін.

“Під інституційними змінами розуміються сутнісні та кількісно-якісні перетворення соціально-економічних інститутів” [5, с. 13]. Зміни в інституціях і технологіях є детермінантами соціально-економічного розвитку. Сукупність суспільних інститутів визначає напрям цивілізаційного розвитку, а технологій – характер економічного розвитку. З цього приводу Норт Даглас стверджував: “Інституційна зміна визначає шлях, яким суспільство розвивається в часі, і тому є ключем до розуміння історичної зміни” [2, с. 10].

Дослідження інституційних аспектів економічного аналізу дає можливість пояснити з точки зору економічної теорії низку явищ, що супроводжували формування економічного аналізу та впливають на спрямованість його розвитку. Якщо раніше інститути сприймалися екзогенно як дещо зовнішнє по відношенню до економічного аналізу (вплив формальних і неформальних обмежень досліджувався лише як звичайний зовнішній фактор), то в сучасних умовах вони мають розглядатися як складові середовища економічного аналізу, в межах і засобами якого вибудовується його розвиток.

Суттєвий (вирішальний) вплив на трансформацію економічного аналізу як функціональної науки, практичної діяльності і навчального предмета спричиняють особливості суспільно-економічного розвитку країни. Економічний аналіз, будучи сервісною системою управління на будь-якому рівні, має адекватно відображати ті процеси, які відбуваються, бути адекватним економічній системі. Удосконалення методології, організації та методики економічного аналізу є нагальною проблемою для науковців, яка актуалізується тим, що Україна постала перед історичним вибором стратегії свого розвитку.

¹ Традиції є основою людської взаємодії, вони покликані допомагати знаходити спільне, визначати основу для взаємодії. За своєю сутністю традиції є інформацією про правила поведінки, яка зберігається і передається з покоління в покоління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З приводу формування стратегії розвитку України відбувається чимало дискусій, щорічно проводяться різноманітного рівня науково-практичні конференції та форуми, відомі вчені-економісти та суспільні діячі розробляють власні концепції, фундаментальні наукові розробки виконують Інститут економіки НАН України, Інститут стратегічних досліджень НАН України, Інститут аграрної економіки Української аграрної академії, Національний інститут економічних програм НАН України, Інститут кібернетики НАН України, Інститут економіки промисловості НАН України, Український інститут підтримки реформ, Європейський Центр макроекономічного дослідження України та інші. Серед державних офіційно затверджених документів можна відзначити наступні:

– Програма Президента України “Про основні засади економічної та соціальної політики” від 19 жовтня 1994 р., над підготовкою якої працювали під керівництвом радника Президента України з питань макроекономіки д.е.н. А. Гальчинського перший помічник Президента України О. Разумков, позаштатні радники Президента України: д.е.н. В. Бородюк, член-кореспондент НАН України В. Геєць, академік НАН України В. Михалевич, академік НАН України Ю. Пахомов, д.е.н. В. Пинзеник, д.е.н., академік Української академії аграрних наук П. Саблук. Доповідь містить два розділи: 1) дається аналіз стану соціально-економічної ситуації в Україні, визначаються основні причини, що зумовили її нинішній критичний стан; 2) визначається зміст нового курсу соціально-економічної політики, розкриваються цільова спрямованість економічних реформ, основні напрями реформування фінансової та банківської системи, проведення грошової реформи, зміст і принципи інституціональних перетворень, якісно нові підходи у здійсненні структурної, житлової, аграрної, зовнішньоекономічної та соціальної політики, умови їх успішної реалізації. В основу програми закладена ідея розбудови в Україні *соціально орієнтованої ринкової економіки*;

– Послання Президента України до ВР України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України 2002-2011 роки”. Сутність концептуальних засад стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 рр. полягає у визначенні чітко окреслених завдань прискореного виведення економіки на траєкторію сталого зростання через посилення дієздатності держави та подальше поглиблення ринкових реформ, утвердження *соціально орієнтованої структурно-інноваційної моделі розвитку*. На основі викладених концептуальних засад планувалося сформулювати Стратегію економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 рр., яка відобразить не лише загальну перспективу української економіки, а й завдання розвитку відповідних галузей та регіонів держави;

– Закон України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 року. Зокрема, ст. 8 Закону визначає основні напрями державної політики в економічній сфері: забезпечення умов для *сталого економічного зростання* та підвищення конкурентоспроможності національної економіки; прискорення прогресивних структурних та інституціональних змін в економіці; поліпшення інвестиційного клімату, підвищення ефективності інвестиційних процесів; стимулювання випереджального розвитку наукоємних високотехнологічних виробництв; вдосконалення антимонопольної політики; створення ефективного механізму державного регулювання природних монополій тощо;

– Програма діяльності Кабінету Міністрів України “Український прорив: для людей, а не політиків”, затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 14 (14-2008-п) від 16.01.2008 р. Основними стратегічними орієнтирами економічної політики визначено: економічне стимулювання створення конкурентоспроможних виробництв у промисловості України, трансферу технологій та інноваційної діяльності; забезпечення зростання доходів і збільшення частки оплати праці у структурі собівартості на основі зростання продуктивності праці; забезпечення створення умов для реалізації людського потенціалу нації відповідно до європейських стандартів; орієнтацію соціальної стратегії на примноження людського капіталу шляхом розвитку науки та освіти, культури, охорони здоров'я; зміцнення інституту власності як основи ринкової системи господарства; всебічну підтримку підприємництва як основної рушійної сили соціально-економічного розвитку; розвиток конкуренції як основного чинника підвищення ефективності економіки; побудову сучасної конкурентоспроможної економіки на основі інноваційної та інвестиційної діяльності; заохочення спрямування фінансових, технологічних та організаційних ресурсів на інноваційні цілі; прийняття програми пріоритетних напрямів інноваційної політики держави строком на 10-15 років; сприяння розвитку науки та впровадженню інновацій як основного елемента структурних перетворень і забезпечення конкурентоспроможності економіки на світовому ринку; удосконалення нормативно-правової бази щодо державного сприяння захисту прав інтелектуальної власності суб'єктів господарювання України за кордоном; застосування сучасних підходів до бюджетного планування та виконання бюджетів, використання стимулюючої ролі бюджетної і податкової політики; забезпечення цінової стабільності та подальшої розбудови фінансового сектору економіки; підвищення ефективності управління корпоративними правами держави та державними підприємствами; встановлення оптимального співвідношення форм власності та організаційних моделей господарювання; залучення ресурсного потенціалу регіонів, забезпечення розвитку їх науково-технічного та інноваційного потенціалу, подолання депресивності територій, створення умов для формування в кожному регіоні високотехнологічного господарського комплексу, в тому числі на кластерній основі.

Окрім наведених є ряд інших розробок українських вчених щодо розвитку України. Зокрема, у 2006 р. оприлюднена “Стратегія розвитку України” І.Р. Юхновського, в якій основними напрямками розвитку визначено розвиток людського капіталу, створення середнього класу; бережливе, раціональне і якісне використання природних ресурсів, ефективну захищеність природного довкілля; забезпечення високих і стійких рівнів зростання економіки; розбудову суспільства знань; забезпечення прогнозованого, надійного та достатнього енергозабезпечення країни; входження у європейське суспільство, членство в ЄС. У рамках громадського об'єднання “Український форум” презентовано “Національну стратегію розвитку України до 2015 року”, в якій виписано інструменти розвитку та інноваційні фактори, які мають забезпечити країні випереджаючий розвиток: суспільна налаштованість на зміни, що має забезпечити розвиток продуктивного потенціалу суспільства, перехід до моделі економіки з дорогою робочою силою;

створення інститутів економіки знань, що дозволить здійснити перехід від експортно-сировинного до інвестиційно-іноваційного типу економічного розвитку; формування сучасних управлінських інститутів, що забезпечують розвиток, ключовим завданням яких має стати стабілізація політичної ситуації в країні за умов ефективної взаємодії органів державної влади.

Метою дослідження є оцінка трансформаційних процесів, що відбуваються в економічному аналізі як функціональній науці, практичній діяльності, начальному предметі, а саме їх передумов в частині особливостей суспільно-економічного розвитку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. До сьогодні відсутня науково обґрунтована і чітко визначена національна стратегія розвитку, не визначено, яка саме економічна система підлягає формуванню. Крім того, ринкові трансформації, що відбуваються в Україні, та положення економічної теорії не взаємопов'язані, проявляється нерозуміння управлінцями різного рівня можливостей економічної теорії, превалюючу роль в механізмах ринкової перебудови відіграють теорії монетаризму та неолібералізму, відбувається ігнорування положень інституціоналізму². Все це призводить до таких специфічних і негативних проявів в економіці, які мають враховуватися аналітиками:

– неузгодженість реформ, їх темпів і послідовності, передчасна лібералізація ринків та приватизація, що спричинили розпродаж активів, вивезення капіталів за кордон і, в підсумку, економічний спад;

– вакуум економічної координації, що виникає після руйнування командних важелів впливу на економіку та до утворення дієвих механізмів ринкового саморегулювання і відповідних їм технологій обраної державної економічної політики;

– нерозвиненість окремих національних інститутів, першочергове формування інститутів, які забезпечують ефективне управління, запобігання захопленню інститутів корпоративними інтересами еліт;

– несприйняття здійснюваних перетворень значною частиною суспільства, формування нового типу економічного мислення;

– екстремальні випадки економічної динаміки, наявність політичних циклів в економіці.

Формування національної економічної політики передбачає усвідомлення існуючих видів (напрямів) механізмів розвитку. Так, за теорією Д.К. Чистіліна, у процесі розвитку суспільної системи приймають участь два типи механізму розвитку: *біфуркаційний*, що відповідає кризовим процесам, і *адаптаційний*, що відповідає процесам, які супроводжуються високими темпами економічного зростання. Процес зростання ефективності системи має свої межі, завершується економічною кризою або за відсутності можливості безконфліктно та в короткі строки змінити направленість макроекономічної політики переходить у кризу інституціонально-економічну – трансформацію, яка, у свою чергу, перерозподіляє накопичену економічну ефективність у дезорганізацію нового стану суспільства і

² Детальніше щодо реалізації положень економічної теорії в механізмах ринкової трансформації економіки України на прикладі агропромислового комплексу викладено в [1]

створює нові інститути, що формують зміни такої економічної політики [8, с. 81]. Крім того, можуть використовуватися також *еволюційний шлях і шлях революційного зламу, метод шоквої терапії та еволюційно-радикальний метод*, який поєднує поступовість, поетапність і активну роль держави щодо створення нових економічних відносин і форм господарювання. Відомий нобелівський лауреат Д. Стігліц є теоретиком так званого “градуалістського” підходу, в основу якого покладено необхідність врахування специфіки інституцій різних країн, важливість інституційної розбудови ринкових відносин, в якій держава відіграє вирішальну роль³. Даний підхід є протилежним за своєю сутністю і спрямуванням до “Вашингтонського консенсусу” та “шоквої терапії”, теоретичною базою яких є ортодоксальна неокласична (неоліберальна) парадигма, згідно з якою вільний ринок повинен ефективно вирішувати всі проблеми. Д. Стігліц неодноразово акцентує увагу на існуванні у світі багатьох ринкових моделей, на суттєву різницю між японською версією ринкової системи і німецькою, шведською чи американською версіями. Всі ці країни сповідують ідеологію ринкової економіки, але інституції державного управління всюди різні, що обумовлено постійним пошуком форм і методів, спрямованих на максимізацію кінцевого результату – підвищення добробуту громадян, який оцінюється за критеріями, що віддзеркалюють культурологічну та історичну особливість цих країн [7, с. 12].

Серед багатьох векторів розвитку необхідно обрати оптимальний варіант для України. Критерієм цього є як загальні тенденції розвитку світової цивілізації, так і врахування ресурсного потенціалу, національних особливостей, історичних традицій, гео економічного та геополітичного положення країни. Так, формуючи і аналітично обґрунтовуючи стратегію національного соціально-економічного розвитку, мають бути враховані порівняльні переваги України, серед яких вчені-економісти виділяють:

– вагомий трудовий (людський) потенціал, його працелюбність, високий рівень освіти, загальної культури та професійної кваліфікації. Високий науково-технологічний потенціал, а саме наявність визнаних у світі національних наукових шкіл (серед економічних вирізняється наукова школа фізичної економії, що відкриває природні закони суспільно-господарського буття, започаткована С. Подолинським, продовжена В. Вернадським і творчо розвинута М. Руденком) та унікальних технологій з розробки нових матеріалів, біотехнологій, радіоелектроніки, фізики низьких температур, ядерної фізики, електрозварювання, технологій у галузі інформатики, телекомунікацій та зв'язку, здатних забезпечити розвиток високотехнологічного виробництва;

– багатовікові традиції активного співробітництва з іншими народами та державами;

– надзвичайно сприятливі кліматичні та природні умови, наявність родючих чорноземів, запаси яких сягають четвертої частини наявних чорноземів у світі, та унікальні поклади корисних копалин (понад 90 найменувань);

³ У будь-якому випадку, коли інформація чи ринки є недосконалими (тобто завжди), саме втручання уряду, в принципі – навіть якщо уряд потерпає від тієї ж недосконалості інформації, – можуть підвищити ефективність ринків [7, с. 209]

– вигідне геополітичне розташування України, можливість її розвитку як транзитної держави;

– значні масштаби вільних виробничих площ, що дає змогу нарощувати виробництво з відносно незначними витратами.

Враховуючи національні переваги, існуючі глобальні загрози (економічні, соціальні, екологічні та інші) українські вчені, послідовники С. Подолинського та М. Руденка, представники української наукової школи фізичної економії пропонують “українську модель сталого розвитку, яка передбачає, що господарювання відповідає вимогам сталого розвитку, якщо спирається на положення фізичної економії. Українська модель господарювання будується на засадах новітньої економічної парадигми; має антиентропійну спрямованість на протидію руйнації природних та рукотворних ресурсів; є ефективною, відповідаючи природним законам економічного буття” [9]. При цьому успіх перетворень не в останню чергу залежатиме від прийнятності суспільством запропонованих змін, урахування фундаментальних принципів науки і наукового способу мислення. Концепції, програми суспільно-економічного розвитку, відповідні законодавчі документи мають базуватися на визнаних у суспільстві економічних теоріях. І тут своє слово мають сказати аналітики, здійснюючи системні, комплексні та систематичні дослідження причинно-наслідкових зв’язків між процесами, що відбуваються на всіх рівнях економіки, обґрунтовуючи шляхи подальшого розвитку та формуючи нове економічне мислення, суспільне ставлення до запропонованих реформ. Система макроекономічного аналізу має забезпечити адекватним інструментарієм інституції щодо розробки та реалізації державної економічної політики в умовах глобалізації, формування постіндустріального суспільства та обраної національної стратегії розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, сучасна теоретична та методологічна база економічного аналізу, усталені підходи, концепції та теорії недостатні для того, щоб відповісти на виклики, зумовлені глобалізаційними процесами, проявами постіндустріальної формації, особливостями суспільно-економічних перетворень в країні. В період докорінних змін економіки відбувається тісний взаємозв’язок між нормативним та позитивним знанням, тобто власне економічною (в тому числі аналітичною) наукою та економічною (в тому числі аналітичною) практикою. Процес реформування має враховувати і зміни в теорії та методології, і зміни в об’єкті дослідження. Спостерігаємо практичну відсутність інтересу (незацікавленість) в здійсненні аналітичних робіт як суб’єктами макро, регіонального так і мікро управління. Можна констатувати, що відбувається не лише перегляд окремих теорій, удосконалення аналітичних процедур і методик, а системна трансформація економічного аналізу – концептуальні зміни цільової спрямованості, завдань, об’єктів, суб’єктів, методів. Постає питання оновлення методології (у широкому розумінні як структури, логіки організації, методів, що спираються на положення методології економічної науки, і засобів аналітичної діяльності у їх взаємодії) економічного аналізу і на цій основі удосконалення аналітичної діяльності. Все це дозволить визначитися щодо пріоритетності функцій економічного аналізу, більш повного використання можливостей інструментарію та організації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гудзинський О.Д., Кірейцев Г.Г., Савчук В.К. Економічна теорія та реалізація її положень в механізмах розвитку АПК // Економічна теорія. – 2005. – № 2. – С. 80-95
2. Норт Даглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. / Норт Даглас [пер. з англ. І. Дзюб]. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
3. Олійник О.В. Розвиток економічного аналізу в умовах інституційних змін: [монографія] / О.В. Олійник – Житомир: ЖДТУ, 2008. – 653 [7] с.
4. Основи стійкого розвитку: [навчальний посібник / заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника]. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005. – 654 с.
5. Пустовійт Р.Ф. Вплив державної політики на процес інституційних змін / Пустовійт Р.Ф. // Економічна теорія. – 2006. – № 1. – С.13-23. – С. 13.
6. Соціально-економические проблемы информационного общества [вод ред. д.э.н. Л.Г. Мельника]. – Суми: ИТД “Университетская книга”, 2005. – 430 с.
7. Стігліц Джозеф. Глобалізація та її тягар: Пер. з англ. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2003. – 252 с. – С. 209
8. Чистилин Д.К. Самоорганизация мировой экономики: Евразийский аспект. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2004. – 237 с. – С. 81.
9. Шевчук В. Глобальна місія України і національна модель сталого розвитку // Економіст. – 2006 р. – № 1. – С. 62-65. – С. 65.